

اوضاع سیاسی - اجتماعی همدان

در جنگ جهان گیر اول

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

اوضاع سیاسی - اجتماعی همدان در جنگ جهان‌گیر اول

به کوشش:
مجید فروتن

تاریخ معاصر همدان حوادث و رخداد‌های بسیاری را شاهد بوده است که اغلب باعث دگرگونی ساختارها و تحولات فراوان در منطقه شده است. با وجود اهمیت حوادث و اخبار به عنوان گوشه‌هایی از تاریخ معاصر کشور این اقدامات در منابع و مآخذ گردآوری و ثبت نشده است و اخبار آن به عهد ما نرسیده است و اگر هم مطالبی به عهد ما رسیده غالباً مطالب اندک و تکراری می‌باشد. به این سبب اطلاعات کاملی از گذشته این دیار وجود ندارد و کمتر محقق و مورخی در این وادی داد سخن داده است. یکی از همین حوادث دوران معاصر همدان اقدامات مبارزان و ورود بیگانگان در زمان جنگ جهانی اول می‌باشد.

این نوشتار به حوادث و اوضاع همدان در جنگ جهانی اول (۱۹۱۴م/ ۱۳۳۳، ق - ۱۹۱۸ م/ ۱۳۳۷، ق) می‌پردازد و از لحاظ زمانی نگاهی به اوضاع و شرایط این خطه از کشورمان در سال‌های ۱۹۱۰ م تا ۱۹۲۰ م دارد و می‌کوشد در این مجموعه تصویری از بیگانه‌ستیزی‌ها، مقاومت‌ها و اقدامات مردمی علیه بیگانگان و در حد بضاعت حوادث رفته بر شهر و مردم را ارائه نماید و این ترسیم و گزارش جدا از نقل حوادث و ذکر اخبار منابع و مآخذ پیشین شامل تحلیل و بررسی این حوادث نیز می‌گردد. فصل اول این مجموعه با عنوان سخنی درباب منابع و اسناد، کتب و نوشته‌هایی که در باب موضوع مطالبی در خود داشته‌اند معرفی و تحلیل شده و در قالب منابع ایرانی و خارجی و اسناد و گزارش‌های منتشر شده و منتشر نشده به بررسی آنها پرداخته شده است. فصل دوم با عنوان اوضاع اجتماعی و سیاسی همدان در آستانه جنگ در واقع مقدمه وارد شدن به بحث اصلی یعنی همدان در دوران جنگ است و در این بخش بطور مختصر اوضاع اقتصادی، اجتماعی، نظامی و فرهنگی همدان بررسی و شرایط ساختار اجتماعی شهر، تجارت و بازار، مدارس قدیمی و جدید ایرانی و خارجی و همدان در شورش سالارالدوله قبل از جنگ بازگو گردیده است.

فهرست مطالب

۱۱	..... پیشگفتار
۱۵	..... مقدمه
۲۹	..... فصل اول: منابع و اسناد
۳۱	..... درآمد
۳۲	..... منابع متاخر و متقدم
۳۶	..... الف) منابع داخلی
۴۰	..... الف) منابع خارجی
۴۲	..... اسناد و گزارش ها
۵۱	..... فصل دوم: اوضاع سیاسی- اجتماعی همدان در آستانه جنگ
۵۳	..... اوضاع سیاسی- اجتماعی
۶۱	..... اوضاع همدان در شورش سالارالدوله
۶۸	..... اوضاع نظامی

- ۷۵..... اوضاع اقتصادی
- ۷۵..... الف - کشاورزی و دامداری
- ۷۸..... ب - صنعت
- ۸۰..... ج - تجارت
- ۸۳..... د - بازار
- ۸۸..... اوضاع فرهنگی
- ۹۱..... الف - مدارس علمیه
- ۹۱..... مدرسه علمیه زنگنه
- ۹۲..... مدرسه علمیه دامغانی
- ۹۳..... مدرسه علمیه آخوند
- ۹۴..... ب - مدارس نوین
- ۹۵..... ۱- مدارس خارجی
- ۹۶..... ۲- مدارس ایرانی
- ۹۶..... الف - مدارس اقلیت‌های مذهبی
- ۹۷..... ب - مدارس دولتی
- ۹۸..... ج - مدارس ملی / غیردولتی
- ۹۹..... معرفی برخی از مدارس قدیمی
- ۱۱۰..... ج - چاپخانه‌ها
- ۱۱۳..... فصل سوم: همدان در دوران جنگ
- ۱۱۵..... طبقات سیاسی - اجتماعی شهر در زمان وقوع جنگ
- ۱۱۶..... الف) طبقه حکومتی
- ۱۲۰..... ب) طرفداران روس و انگلیس
- ۱۲۳..... ج) طرفداران آلمان و عثمانی
- ۱۲۸..... نقش دموکرات‌ها و مبارزان
- ۱۳۷..... آشنایی با برخی از دموکرات‌های

- ۱۳۷..... شیخ موسی نثری
- ۱۴۰..... میرزاده عشقی
- ۱۴۴..... فریدالدوله گلگون
- ۱۴۵..... میرزا محمد علیخان کلوب
- ۱۴۷..... غمام همدانی
- ۱۴۸..... آزاد همدانی
- ۱۴۹..... مترجم نظام
- ۱۵۰..... سالار لشکر
- ۱۵۱..... فریدالملک
- ۱۵۲..... هاشم خان فریدالملک
- ۱۵۳..... احسان الله خان
- ۱۵۵..... نقش روحانیون همدان
- ۱۶۰..... آشنایی با برخی از روحانیون وعلماء
- ۱۶۰..... شیخ محمد باقر بهاری
- ۱۶۱..... برهان المتکلمین
- ۱۶۲..... سید محمد طباطبایی
- ۱۶۲..... حاج میرزا عبدالوهاب
- ۱۶۳..... مطبوعات دوران جنگ
- ۱۶۸..... مشخصات نشریات دوران جنگ
- ۱۶۸..... اکباتان دوم
- ۱۶۹..... اکباتان نامه عشقی
- ۱۷۰..... اتحاد
- ۱۷۳..... عصر انقلاب
- ۱۷۴..... تازه ایران
- ۱۷۵..... افسانه
- ۱۷۶..... قرن بیستم

۱۷۷	..... نقش حکومت موقت در همدان
۱۸۳	..... فصل چهارم: فعالیت بیگانگان در همدان
۱۸۵	..... فعالیت روس
	الف) نبرد اول (واقعه مصلاى همدان)
	ب) نبرد دوم (تصرف همدان ۱۳۳۴ق)
	ج) نبرد سوم (تصرف همدان ۱۳۳۵ق)
۱۹۹	..... فعالیت عثمانی
۲۰۹	..... فعالیت آلمان
۲۱۸	..... فعالیت انگلیس
۲۲۷	..... حاصل سخن
۲۳۳	..... کتابنامه
۲۴۵	..... نمایه اشخاص

پیشگفتار

تاریخ معاصر ایران شاهد حوادث و رخداد‌های بسیاری بوده است که برخی از این حوادث سبب دگرگونی عظیمی در ساختارها، شرایط و حاکمیت‌ها گردیده و برخی نیز چندان سترگ نبوده و منجر به دگرگونی *مانا* نشده اما اثر خود را برجای نهاده و شیوه‌های گوناگونی را در ساختارها ایجاد نموده است. همدان این بودباش کهن ایران زمین نیز به علت موقعیت تاریخی و سوق‌الجیشی و در پی بروز حوادث و رخداد‌های فراوان، تغییر و دگرگونی بسیاری را در ساختار و حاکمیت‌های خود شاهد بوده است. برخی از این جریان‌ها برای منطقه و مردم آن خوشایند و برخی نیز ناخوشایند بوده است. در همین ارتباط با اندکی مطالعه و آشنایی متوجه می‌شویم که اکثر وقایع و حوادث برای منطقه و مردم در این برهه تاریخی چندان خوشایند نبوده و دگرگونی ناخواسته‌ای در ساختارهای آن به وجود آمده، به نحوی که نه تنها این تحولات برای مردم غیر منتظره، بلکه برای حکومتیان و بیگانگان نیز غیر مترقبه بوده است.

حوادث و رخدادهایی همچون جنگ جهانی اول، انقلاب مشروطیت، سالارالدوله در همدان، اقدامات رضاخان، جریان جمهوری خواهی در همدان و ...، سبب‌ساز تحولات فراوانی در منطقه و شهر شده که علی‌رغم اهمیت زیاد این حوادث و اخبار، به عنوان گوشه‌هایی از تاریخ معاصر این دیار، متأسفانه رشادت‌ها، شجاعت‌ها، احوال شهر و مردمان، عملکردها و اندیشه‌ها گردآوری نشده و در اختیار محققان قرار نگرفته است.

به دلیل همین کمبود منابع و اخبار در باب اوضاع و شرایط شهر و منطقه، طرح اولیه این نوشتار شکل گرفت تا با بضاعت اندک خود، ترسیم‌گر گوشه‌ای از حوادث این دیار باشد. سرزمینی که در روند شکل‌گیری هر رخداد و ادامه آن نقش عمده و مهمی داشته و خود مؤثر و تاثیرگذار در آن بوده و این عدم ثبت و ضبط اخبار و حوادث، نقش‌های مهم آن را کمرنگ و یا محو نموده است. کمبود منابع علاوه بر کمرنگ و محو نمودن نقش‌ها و اثرات، مشکل بزرگی هم بر سر راه شکل‌گیری تألیفات و تحقیقات در این باب ایجاد کرده است. به همین دلیل کمتر افرادی در این وادی گام نهاده و اگر هم چند تحقیق حول محور تاریخ معاصر به ثمر نشست است، تاریخ جامع و کاملی به بار نیامده و در پیرامون همان حوادث نکته‌های ناگفته بسیاری باقیست که روشنگری به راحتی انجام پذیر نیست. بر این اساس هر تحقیقی با یافته‌های اندک و اولیه در قالب نوشته‌های منابع و نقل حوادث شکل می‌گیرد که به سبب دستیابی بر دیگر جوانب پيله‌ای از تحلیل‌ها و بررسی‌ها باید به دور آن برتافت. به عبارت دیگر اگر تحقیقی در زمینه تاریخ معاصر همدان صورت می‌گیرد، حول محور چند خبر و مطلب مختصر نقلی و تکراری منابع و مآخذ می‌چرخد که به ناچار، درست و یا نادرست، باید به آنها توجه کرد و در

هر تحقیقی آنها را ذکر نمود و در پی آنها به بررسی و تحلیل شرایط و ساختارها پرداخت تا قادر به ارائه تصویری از آن دوران گردید.

با توجه به مطالب فوق این نوشتار به حوادث و اوضاع جنگ جهانی اول در شهر همدان می‌پردازد و از لحاظ زمانی نگاهی به شرایط این خطه از کشورمان بین سال‌های ۱۳۳۰/م تا ۱۳۴۰/م دارد و می‌کوشد نبردها، مقاومت‌ها، بیگانه ستیزی‌ها، دلاوری‌ها و اقدامات بیگانگان را در این دوران بازگو نماید و در حد بضاعت، به طور مجزا گزارشی از حوادث زمان مورد نظر را ارائه نماید. این ترسیم و گزارش جدا از نقل حوادث و ذکر اخبار منابع و مآخذ پیشین، شامل بررسی این حوادث نیز می‌گردد.

بخش آغازین نوشتار، مقدمه وارد شدن به بحث اصلی، یعنی همدان در دوران جنگ است و به طور مختصر اوضاع و شرایط همدان در قبل از جنگ را بازگو می‌کند. بخش میانه به موضوع اصلی می‌پردازد و شرایط، نقش‌ها و آراء و افکار دوران جنگ بررسی می‌گردد و سعی دارد با یک بررسی مختصر تصویری شفاف از آن دوران را ارائه کند. در بخش‌های آخر اقدامات و نقش بیگانگان در منطقه بیان می‌شود.

در فرجام سخن بر خود واجب می‌دانم از راهنمایی‌های دلسوزانه و بذل توجه اساتید گرامی دکتر رضا شعبانی، دکتر ناصر تکمیل همایون، دکتر پرویز ادکایی و مددسرانی سرکار خانم معصومه پیردهقان تشکر و قدردانی و سلامت و توفیق آنان را در خدمت به فرهنگ این مرز و بوم از خداوند منان درخواست نمایم و نیز از تمامی کسانی که در پدید آوردن این مختصر ما را یاری رسانیده‌اند، سپاسگزاری کنم. امید است این نوشته در حد یک مدخل توانسته باشد شمه‌ای از تاریخ دوران معاصر همدان را بازگو نماید.

در پایان با پوزش از صاحب نظران و اساتید گرامی از آنها طلب راهنمایی و ارشاد کریمانه دارم چرا که به قول حافظ شیرین سخن:

به کوی میکده گریان و سرافکنده روم چرا که شرم آیدم ز حاصل خویش

والسلام